Το μεσημέρι της 11ης Σεπτεμβρίου 1973, έπειτα από μια περίοδο έντασης στους δρόμους του Σαντιάγο, το νεοκλασικού ρυθμού προεδρικό μέγαρο, στο κέντρο της πόλης, βομβαρδίστηκε. Ο Σαλβαδόρ Αλιέντε, που είχε εκλεγεί πρόεδρος της Χιλής πριν από περίπου τρία χρόνια ως επικεφαλής ενός συνασπισμού της αριστεράς, έδινε απελπισμένη μάχη κατά των στασιαστών, οχυρωμένος στο Λα Μονέδα – όπως ήταν το όνομα του προεδρικού μεγάρου. Είχε προηγηθεί παρατεταμένη περίοδος οικονομικής κρίσης, κοινωνικής αναταραχής και πολιτικής δυσλειτουργίας. Για τον Αλιέντε, ο οποίος είχε δηλώσει ότι δεν επρόκειτο να παραιτηθεί πριν ολοκληρώσει την αποστολή που του είχε αναθέσει ο λαός της Χιλής, η στιγμή της αλήθειας είχε φτάσει. Με επικεφαλής τον στρατηγό Αουγκούστο Πινοσέτ, οι ένοπλες δυνάμεις είχαν αποφασίσει να πάρουν την τύχη της χώρας στα χέρια τους – ό,τι και αν σήμαινε αυτό. Νωρίς το πρωί της μοιραίας εκείνης μέρας ο Αλιέντε είχε απευθύνει ραδιοφωνικό μήνυμα, ζητώντας από τους πολυάριθμους οπαδούς του να υπερασπιστούν τη δημοκρατία, βγαίνοντας και στους δρόμους εν ανάγκη. Ωστόσο, ήταν ήδη αργά· σε λίγες ώρες ο Αλιέντε ήταν νεκρός και η δημοκρατία στη Χιλή είχε καταλυθεί, καθώς ακόμα και η προεδρική φρουρά τον είχε εγκαταλείψει για να προσχωρήσει στους στασιαστές.

Αυτό ήταν επί χρόνια το κλασικό μοντέλο ανατροπής και κατάλυσης μιας δημοκρατίας: με τη χρήση βίας, και μάλιστα ένοπλης. Κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου τα στρατιωτικά πραξικοπήματα ήταν αρκετά συχνό φαινόμενο: Αργεντινή, Βραζιλία, Δομινικανή Δημοκρατία, Γουατεμάλα, Περού, Ουρουγουάη, Πακιστάν, Ταϊλάνδη, Νιγηρία, Γκάνα, Τουρκία,

Ελλάδα είναι μερικές μόνο από τις χώρες που είχαν παρόμοια εμπειρία. Πρόσφατα πάλι, στρατιωτικά πραξικοπήματα ανέτρεψαν τον πρόεδρο Μόρσι στην Αίγυπτο, το 2013, και την πρωθυπουργό Σιναουάτρα στην Ταϊλάνδη, το 2014. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, και άλλες ακόμα, η δημοκρατία καταλύθηκε βιαίως, με τα όπλα.

Υπάρχει, όμως, και άλλος τρόπος για να καταλυθεί η δημοκρατία, λιγότερο δραματικός αλλά εξίσου μοιραίος. Μπορεί μια δημοκρατία να πεθάνει στα χέρια όχι ενός στασιαστή στρατηγού αλλά ενός εκλεγμένου ηγέτη, προέδρου ή πρωθυπουργού, ο οποίος υποσκάπτει και τελικά ακυρώνει αυτές καθαυτές τις διαδικασίες που τον έφεραν στην εξουσία. Σε ορισμένες περιπτώσεις η δημοκρατία καταλύεται σχεδόν αμέσως, όπως συνέβη το 1933 με τον Χίτλερ και με πρόσχημα τον εμπρησμό του Ράιχσταγκ· κατά κανόνα, ωστόσο, η διάβρωση και η κατάλυση της δημοκρατίας είναι σταδιακή.[1]

Στη Βενεζουέλα, λόγου χάριν, ο Ούγκο Τσάβες άρχισε την πολιτική του σταδιοδρομία στρεφόμενος κατά της διεφθαρμένης πολιτικής ελίτ, με την υπόσχεση μιας πιο «γνήσιας» δημοκρατίας, πιο φιλικής προς τον λαό, και με τη βοήθεια των πόρων που εξασφάλιζε στη χώρα του το πλούσιο σε πετρέλαιο υπέδαφός της. Επωφελούμενος από την οργή πολλών συμπατριωτών του κατά των έως τότε κομμάτων εξουσίας, ο Τσάβες εκλέχθηκε πρόεδρος της Βενεζουέλας το 1998. Όπως είχε πει μια ψηφοφόρος το βράδυ εκείνων των εκλογών: «Η δημοκρατία μας είναι μολυσμένη και ο Τσάβες είναι το μόνο αντιβιοτικό που διαθέτουμε».[2]

Όταν ο Τσάβες ήρθε στην εξουσία, αρχικά σεβάστηκε τους δημοκρατικούς θεσμούς. Το 1999 προκήρυξε εκλογές για συ-

ντακτική συνέλευση, τις οποίες και κέρδισαν πανηγυρικά οι φιλικές προς αυτόν δυνάμεις. Το νέο σύνταγμα που ψηφίστηκε δεν ξέφευγε από το δημοκρατικό πλαίσιο. Ακολούθησαν προεδρικές και βουλευτικές εκλογές το 2000, τις οποίες επίσης κέρδισαν ο Τσάβες και οι σύμμαχοί του. Τα στοιχεία λαϊκισμού στη διακυβέρνηση της χώρας προκαλούσαν ολοένα και εντονότερες αντιδράσεις. Μάλιστα, τον Απρίλιο του 2002 έγινε απόπειρα ανατροπής του με συμμετοχή και μονάδων του στρατού. Ωστόσο, η απόπειρα απέτυχε και ο Τσάβες αναδείχθηκε από αυτή την περιπέτεια πιο ισχυρός και χωρίς πια να αμφισβητείται η δημοκρατική του νομιμοποίηση.

Τα πρώτα βήματα του Τσάβες προς τον αυταρχισμό έγιναν το 2003. Καθώς η υποστήριξη προς το πρόσωπό του είχε αρχίσει να φθίνει, κατάφερε να μεταθέσει το δημοψήφισμα που προωθούσε η αντιπολίτευση, και που θα μπορούσε να οδηγήσει στην καθαίρεσή του, για τον επόμενο χρόνο, το 2004, οπότε η άνοδος των τιμών του πετρελαίου τον έφερε σε πλεονεκτική θέση έναντι όσων τον αμφισβητούσαν. Την ίδια χρονιά, το 2004, η κυβέρνηση έβαλε σε «μαύρη λίστα» όσους είχαν υπογράψει το αίτημα για δημοψήφισμα το 2003 και φρόντισε να αποκτήσει τον έλεγχο του Ανώτατου Δικαστηρίου της χώρας. Μετά και την εκ νέου εκλογή του στο αξίωμα του προέδρου, το 2006, ο Τσάβες σκλήρυνε ακόμα περισσότερο τη στάση του απέναντι σε κάθε αντίθετη φωνή· έκλεισε, έτσι, έναν από τους πιο δημοφιλείς τηλεοπτικούς σταθμούς, συνέλαβε ή εξόρισε ηγέτες της αντιπολίτευσης, δικαστές και δημοσιογράφους, με αυθαίρετες κατά κανόνα κατηγορίες, ενώ φρόντισε να καταργηθούν και τα χρονικά όρια της παραμονής στην προεδρία, ώστε να μπορεί να παραμείνει για απεριόριστο διάστημα στην

εξουσία. Στις προεδρικές εκλογές του 2012 ο Τσάβες, που έπασχε ήδη από καρκίνο, ήταν πάλι ο νικητής, και μάλιστα αυτή τη φορά έχοντας ήδη αποκτήσει τον πλήρη έλεγχο του κρατικού μηχανισμού και των περισσότερων μέσων ενημέρωσης.

Ο Τσάβες πέθανε το 2013. Τον επόμενο χρόνο ο διάδοχός του Νικολάς Μαδούρο κέρδισε μια ακόμα αμφιλεγόμενη προεδρική εκλογή, έχοντας ήδη φροντίσει να συλλάβει και να φυλακίσει έναν από τους ηγέτες της αντιπολίτευσης. Η νίκη, πάντως, της αντιπολίτευσης στις βουλευτικές εκλογές του 2015 φάνηκε να διαψεύδει εκείνους που υποστήριζαν ότι η Βενεζουέλα είχε πάψει να είναι χώρα όπου λειτουργούσαν οι δημοκρατικοί θεσμοί. Το 2017 όμως, όταν τις εξουσίες του Κογκρέσου σφετερίστηκε η απόλυτα ελεγχόμενη από το καθεστώς μονοκομματική συντακτική συνέλευση, ήταν πλέον φανερό πως, περίπου δύο δεκαετίες αφότου ο Τσάβες είχε εκλεγεί για πρώτη φορά πρόεδρος της χώρας, η Βενεζουέλα είχε πάψει να είναι δημοκρατική χώρα.

Να, λοιπόν, πώς πεθαίνουν οι δημοκρατίες. Οι στυγνές δικτατορίες, στρατιωτικές, φασιστικές ή κομμουνιστικές, είναι πλέον λίγες, τουλάχιστον σε μεγάλα τμήματα της ανθρωπότητας.[3] Τα στρατιωτικά πραξικοπήματα και άλλες μορφές βίαιης κατάληψης της εξουσίας γίνονται όλο και πιο σπάνια. Οι δημοκρατίες εξακολουθούν ωστόσο να καταλύονται, να «πεθαίνουν», με άλλον όμως τρόπο. Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου δεν είναι τόσο οι στρατιωτικοί που πρωταγωνιστούν στην κατάλυση της δημοκρατίας όσο οι ίδιοι οι εκλεγμένοι ηγέτες.[4] Αυτή είναι η περίπτωση όχι μόνο της Βενεζουέλας και του Τσάβες αλλά και χωρών όπως η Γεωργία, η Ουγγαρία, η Ρωσία, η Ουκρανία, η Πολωνία, η Τουρκία, το Περού, η Νι-

καράγουα, οι Φιλιππίνες, η Σρι Λάνκα. Η παρακμή, η «αποψίλωση» της δημοκρατίας αρχίζει στις μέρες μας από την κάλπη.

Ο εκλογικός δρόμος προς την κατάλυση της δημοκρατίας είναι και πιο ύπουλος ίσως. Με το πραξικόπημα του Πινοσέτ ο θάνατος της δημοκρατίας στη Χιλή ήταν ακαριαίος και οφθαλμοφανής. Το προεδρικό μέγαρο στις φλόγες συμβόλιζε και συμπύκνωνε με τον πιο απόλυτο τρόπο τα γεγονότα. Ο πρόεδρος ήταν νεκρός, ενώ υπήρχαν βέβαια και άλλες περιπτώσεις όπου η μοίρα του προέδρου ήταν η φυλάκιση ή η εξορία. Το σύνταγμα καταλυόταν, πλήρως ή εν μέρει. Η «εκλογική οδός» δεν περιλαμβάνει τίποτε από αυτά: Δεν υπάρχουν άρματα μάχης στους δρόμους, δεν καταλύεται το σύνταγμα, οι πολίτες εξακολουθούν να καλούνται στις κάλπες· ενώ η δημοκρατία έχει μετατραπεί σε νεκρό γράμμα, τα καθεστώτα διατηρούν τη δημοκρατική τους πρόσοψη.

Αρκετές από τις απόπειρες κατάλυσης της δημοκρατίας είναι «νόμιμες», με την έννοια ότι έχουν την έγκριση εκλεγμένων νομοθετικών σωμάτων ή γίνονται αποδεκτές από τα (ανώτατα) δικαστήρια. Μάλιστα, συχνά παρουσιάζονται σαν προσπάθειες για μια «καλύτερη», «πιο αποτελεσματική» δημοκρατία, η οποία θα βελτιώσει τον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης, θα καταπολεμήσει τη διαφθορά, θα επιτρέψει αυθεντικότερες μορφές έκφρασης της λαϊκής βούλησης. Οι εφημερίδες εξακολουθούν να κυκλοφορούν, αλλά κατά κανόνα είτε ελέγχονται άμεσα από την εξουσία είτε ζουν υπό τη δαμόκλειο σπάθη της απαγόρευσής τους, και επομένως αυτολογοκρίνονται. Οι πολίτες που ασκούν κριτική στην κυβέρνηση αντιμετωπίζουν συχνά προβλήματα με τις φορολογικές αρχές ή με άλλες κρατικές υπηρεσίες. Το τοπίο που διαμορφώνεται παραμένει εν

πολλοίς συγκεχυμένο. Αρκετοί είναι εκείνοι που αδυνατούν να αντιληφθούν τι ακριβώς συμβαίνει και που πιστεύουν ότι οι δημοκρατικοί θεσμοί εξακολουθούν να λειτουργούν. Το 2011, όταν στο πλαίσιο μιας έρευνας ζητήθηκε από κατοίκους της Βενεζουέλας να βαθμολογήσουν τη χώρα τους ως προς τη λειτουργία της δημοκρατίας (στην κλίμακα 1-10, με το 1 να αντιστοιχεί στο «καθόλου δημοκρατική» και το 10 στο «απολύτως δημοκρατική»), το 51% των ερωτηθέντων τη βαθμολόγησε από 8 και πάνω.[5]

Στο μέτρο που δεν υπάρχει κήρυξη στρατιωτικού νόμου ή αναστολή άρθρων του συντάγματος, ώστε να είναι σαφές ότι πρόκειται για δικτατορικό καθεστώς, είναι πολύ πιθανό μια κοινωνία να μην ακούει καν το καμπανάκι που χτυπάει, τον «κώδωνα του κινδύνου». Όσοι καταγγέλλουν την κυβέρνηση για αντιδημοκρατικές μεθοδεύσεις συχνά θεωρείται ότι υπερβάλλουν ή ότι αρέσκονται στις καταγγελίες. Έτσι, για πολλούς η διάβρωση και η «αποψίλωση» της δημοκρατίας δεν γίνεται καν αντιληπτή.